

Baranyai Gábor:

A víz és a nemzetközi politika: háború vagy/és béke?

Bevezetés

Az édesvizek mennyisége, hozzáférhetősége, minősége mindig is központi kérdése volt a nemzetközi politikának. Lord Birdwood, veterán brit gyarmati katonatiszt meglátása szerint a „mindazon tényezők közül, melyek az emberek közti kapcsolatokban politikai viszályt okoznak, a víz kérdése a legmakacsabb.... A legutoljára vízhez jutó közösség mindig gyanakvó a felvizek szándékai kapcsán”. Ez az állítás korántsem tűnik alaptalannak, ha figyelembe vesszük, hogy a világon több mint 260 országhatár által osztott vízgyűjtő található. A nemzetközi vízgyűjtők felelősek a globális felszíni vízhozam 60%-ért, területük lefedik a Föld szárazföldi felszínének majdnem 50%-át, valamint ezeken él a világ népességének mintegy 40%-a. Természetesen az édesvíz elosztása sem térben, sem időben nem egyenletes az országok között. S mivel a víz nem helyettesíthető erőforrás, ellenben minden élő szervezet és a legtöbb gazdasági tevékenység (legalább áttételesen) folyamatosan igényli, korunk bontakozó globális vízválsága automatikusan felveti regionális vízkonfliktusok lehetőségét.

Ismail Serageldin, a Világbank egyiptomi alelnöke 1995-ben azzal a kijelentéssel sokkolta a globális közvéleményt, hogy „a következő évszázad háborúit a vízért fogják vívni, amennyiben nem változtatunk ezen értékes és létfontosságú erőforrással kapcsolatos hozzáállásunkon”. Meglátása harmonikusan illeszkedett az 1980-as és 90-es évek nemzetközi politikai irodalmának egy jól elkülönült irányzatába, mely szerint a természeti erőforrásokért, különösen pedig a vízért folytatott versengés lesz a közeli jövő fegyveres konfliktusainak a forrása. Bár az alapvetően elméleti alapokon nyugvó iskola jövődőléseit a poszt-hidegháborús világrend nem igazolta vissza, a vízháborúk tézise a közelmúltban ismét a mainstream politikai érdeklődés középpontjába került.

A víz elválaszt

A vízháborúk elméleti kiindulópontja egy egyszerű szillogizmus. A rendelkezésre álló vízkészletek mennyisége folyamatosan csökken (a népességrobbanás, gazdasági növekedés, urbanizáció, éghajlatváltozás stb. okán). Ez arra szorítja az (felvízi) államokat, hogy a területükön eredő/átfolyó nemzetközi vízfolyásokat maximálisan kiaknázzák, amely tovább növeli a külső vízforrásokra jelentősen támaszkodó (alvízi) országokban a vízhiányt. Ez a feszültség a szűkösség bizonyos szintjén túl nagy valószínűséggel fegyveres konfliktust eredményez.

Ez a logikai levezetés erősen támaszkodik az ún. neorealista politikai iskola alapfeltevésére, mely szerint az államok cselekvését a nemzetközi erőterben kizárólag önzésük vezérli.

Amennyiben a más államokkal szembeni relatív előnyeiket csak agresszió útján tudják megszerezni vagy megtartani, akkor a nemzetközi kapcsolatok természetéből fakadóan az államok az erő alkalmazásához fognak folyamodni. Ebben a gondolatmenetben a vízkészletek mennyiségének csökkenése, minőségének romlása és a nemzetközi vízfolyások egyoldalú manipulációja autonóm ürügy lehet a háborúra.

A víz összeköt

A fenti gondolatmenet vonzó egyszerűségét azonban szinte egyáltalán nem igazolta az élet. Az államok közötti vízügyi kapcsolatok empirikus tanulmányozásából kinőtt ún. pozitív hidropolitikai iskola – melynek vezéralakja Aaron Wolf, az Oregoni Állami Egyetem professzora – arra jutott, hogy a vízzel közvetlenül kapcsolatos fegyveres konfliktusok száma igen alacsony és történetileg is csökkentő tendenciát mutat. Másrészt, a nemzetközi víztestekre vonatkozó kooperatív cselekmények száma több nagyságrenddel meghaladja az akár csekély súlyú államközi konfliktusok számát.

A pozitív hidropolitikai iskola ezen felismerései egyébként összhangban vannak a nemzetközi kapcsolatok ún. liberális értelmezésével. E szerint az állam közti kapcsolatrendszer sokkal inkább a köztük lévő kölcsönös függőség, mintsem a versengés befolyásolja. Az együttműködés nem anomália, hanem ésszerű választás, azon egyedüli megközelítés, amely valamennyi állam számára képes saját jólétét, biztonságát maximalizálni. Bár a nemzetközi vízfolyásokkal kapcsolatos együttműködést szükségképpen torzítja a felvízi és alvízi országok közötti aszimmetria, az államok közötti kiterjedt egyéb kapcsolatrendszer képes ezt áthidalni. A kölcsönös államközi összefüggésrendszerben a víz tehát egy fontos, de nem domináns tényező, amely végső soron együttműködésre kényszeríti a vízgyűjtő eltérő érdekű országait is. A víz tehát nem elválaszt, hanem összeköt.

Szintézis: háború és béke?

Bár a legtöbb hétköznapi szemlélő számára meggyőzőbb és szimpatikusabb az együttműködésre építő megközelítés, láthatóan egyik elmélet sem írja le teljesen a meglévő helyzetet.

Bár a 70-es évek Jordán folyó körüli fegyveres konfliktusai óta nem ismert olyan nemzetközi konfliktus, melynek közvetlen kiváltó oka egy nemzetközi vízfolyás birtoklása vagy használata lett volna, a víz érezhető feszültségforrás a világ több régiójában. A Tigris, az Eufrátesz, a Nílus, a Szir-darja, Amu-darja, a Jordán vagy a Csád tó napjainkban is valós biztonságpolitikai gócpontot jelentnek. Sőt, az éghajlatváltozás, az urbanizáció, a gazdasági expanzió olyan régiókban is valós államközi összeütközést eredményezhet, melyet eddig példás vízügyi együttműködés jellemezett (pl. Mekong, Duna). Bár ezeknek a nemzetközi ellentéteknek egy

része várhatóan sosem csap át fegyveres konfliktusba, a víz mégis tartós és meghatározó irritáló tényezővé válhat államközi kapcsolatokban, hozzájárulván egy-egy régió destabilizálódásához. (Erre a tartósan feszült kapcsolatrendszerre mutatnak érdekes példát a jelentősen túlhasznált vízfolyásokon osztozó szövetségi tagállamok verbális és jogi „vízháborúi” az Egyesült Államok nyugati államai vagy a spanyol autonóm tartományok között.)

A nemzetközi vízgyűjtőknek van egy másik, kétoldalú államközi konfliktusokban gyakran nem nem manifesztálódó geopolitikai vonzata. Súlyos biztonsági kockázatot jelent ugyanis egyes felvízi országok által okozott, alvízi államokban jelentkező vízhiány. Így pl. közismert tény, hogy a közel-keleti migrációs válság egyik kiváltó oka, hogy a régió nagy folyóiból történő koordinálatlan, egyoldalú török vízkivételek eredményeképp Irakban és Szíriában az életlehetőségek szűkülése felgyorsította a vidéki lakosság elvándorlását, dominószerű politikai változásokat előidézve. Intő tény, hogy a Világgazdasági Fórum által azonosított hosszú távú globális kockázatok között a víz kérdése évek óta dobogós helyezett.

Akkor mégis, miért nincsenek vízháborúk?

Wolf és szerzőtársai igen meggyőzően vezetik le, hogy egy vízért folytatott háború miért logikátlan, gazdaságtalan és fenntarthatatlan. A felvízi-alvízi dichotómia tükrében nyilvánvaló, hogy vízért háborúzni csak alvízi országnak juthat eszébe. A háború indításának racionális előfeltétele, hogy az alvízi ország a megtámadni kívánt felvízi ország(ok)hoz képest egyértelmű katonai, gazdasági, politikai erőfölényben legyen (más szóval: ő a regionális hegemon). Ez önmagában jelentősen szűkíti a szóba jöhető országok körét.

A háborúhoz kell továbbá egy akut, nemzetbiztonsági szempontból meghatározó és intézményi együttműködés keretében nem kezelhető határon átnyúló vízügyi probléma (ezek tipikusan a vízmennyiséghez, illetve a víz üzemezéséhez kapcsolódnak). Ezen túl az agresszor államnak meg kellene válaszolnia egy sor katonai-stratégiai kérdést is. Mi a célja a támadással? Ha a vízgyűjtő felső szakaszának a tartós ellenőrzése, akkor ez potenciálisan hatalmas és távoli területek hosszú távú megszállását teszi szükségessé, adott esetben nem is szomszédos országban. Rendkívül életszerűtlen, hogy egy ország önmagában a vízért ilyen léptékű agressziós kalandba bocsátkozzék. Ennél racionálisabb ok lehet egy általa ellenzett, épülő vízi műtárgy megsemmisítése (gondoljunk csak Egyiptom fenyegetőzéseire az Kék-Níluson épülő Great Ethiopian Renaissance Dam kapcsán), adott esetben pedig egy háborús konfliktussal a felvízi ország valamilyen politikai megállapodásra való kényszerítése. Mindezek politikai és gazdasági racionalitása azonban rendkívül csekély. A háború ugyanis egyrésztől rendkívül költséges. A vízháborúra fordított összegekből számos alternatív vízkivételi beruházás valósítható meg, pl. tengerparti államokban sótalánítás. Másrésztől, hasonlóan magasak lehetnek a vízháború közvetett politikai-gazdasági költségei is. Lefagyott kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok, lezárt határátkelők, nemzetközi elszigetelődés, adott esetben gazdasági szankciók.

Mindezek tükrében tehát kevés a racionális alapja van vízért háborúzni. Ez alól egy jelentős kivétel van, amikor is a vízért indított háborúnak belpolitikai okai vannak. A víz ugyanis a potenciálisan érintett országokban nemcsak fontos gazdasági erőforrás, hanem általában központi identitásképző tényező is: a nemzet szuverenitásának és jólétének sérthetetlen alkotóeleme. Ennek fényében számos alvízi országban egy vízzel kapcsolatban kiprovokált fegyveres konfliktusnak lehetnek fontos, ám rövid távú belpolitikai hozadékai.

A megoldás: intézményesített együttműködés

A fentiek tükrében a nemzetközi vízügyi kapcsolatokkal foglalkozó tudományágak arra jutottak, hogy a határokkal osztott vízgyűjtőkön – paradox módon – párhuzamosan és egyidejűleg tud kialakulni és fennmaradni az intézményesített együttműködés és a politikai feszültség. Gondoljunk itt pl. Bős-Nagymaros ügyére, mely mérges zárványként terheli az egyébként alapvetően sikeres magyar-szlovák határvízi együttműködést.

A politikai feszültségek megléte azonban nem szükségszerű. A vízügyi konfliktusok strukturális elemzése arra mutat rá, hogy azok nem a vízgyűjtő országok közötti kollektív együttműködési problémák egyikéhez vagy másikához köthetők, hanem alapvetően az kooperáció intézményesítésének szintjétől függenek. Más szóval: önmagában sem a szárazság, sem az egyoldalú vízhasználat, sem pedig az akut határon átnyúló szennyezés nem okoz vezet szükségképpen államközi konfliktusokhoz. Sőt, nagyon gyakran ott a legeredményesebb az együttműködés, ahol a legnagyobb a legsúlyosabbak a hidrológiai problémák (gondoljunk itt a Szenegál, az Orange, a Rio Grande vagy a Tejo arid vízgyűjtőin létrejött sikeres vízmegosztási rezsimekre!). A konfliktus gyökere máshol keresendő. Ott alakul ki jó eséllyel politikai feszültség ugyanis, ahol a nemzetközi vízgyűjtő közös használatának és védelmének nincsenek megfelelő szabályai és intézményei, illetve ahol a vízgyűjtőn tapasztalt változás (hidrológiai, politikai stb.) sebessége meghaladja az intézményrendszer abszorpciós képességét.

Összefoglalva: lehetséges olyan határon átnyúló vízügyi irányítási (governance) rendszert kialakítani, amely jelentős hidrológiai szélsőségek mellett is biztosítja az érintett államok együttműködését. Ennek „mindössze” két feltétele van. Egyrészt: a governance keret adekvát módon illeszkedik a határvízi problémák természetéhez (azaz, ha akut vízmegosztási probléma van, akkor nem elég a vízminőségről rendelkezni). Másrészt: ez a keret legyen kellően rugalmas a várható és nem várt problémák intézményes megoldásához (így pl. tartalmi és eljárási szempontból is rendelkezzen a szélsőségek kezeléséről). Ha ez sikeres, akkor a víz valóban összeköti és nem szétválasztja a nemzeteket!